

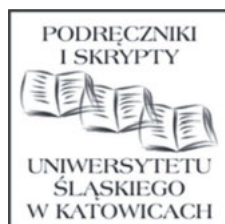
Mariola Jarczykova

PRZY POGRZEBACH RZECZY I RYTMY

Funeralia Radziwiłłowskie
z XVII wieku

Przy pogrzebach
rzeczy i rytmy
Funeralia Radziwiłłowskie
z XVII wieku

NR 2996

Mariola Jarczykova

Przy pogrzebach
rzeczy i rytmy
Funeralia Radziwiłłowskie
z XVII wieku

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2012

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Alina Nowicka-Jeżowa

Spis treści

Wstęp	7
-----------------	---

Rozdział I

PANOWIE NA BIRŻACH I DUBINKACH

Pogrzeby książąt birżańskich	15
Krzysztof Radziwiłł „Piorun” (9 lutego 1547 – 20 listopada 1603)	21
Janusz Radziwiłł (21 lipca 1579 – 7 listopada 1620)	36
Krzysztof Radziwiłł (22 marca 1575 – 19 września 1640)	63

Rozdział II

KSIEŻNE I KSIEŻNICZKI

Pochówki żon i siostr Radziwiłłów	81
Zofia Słucka Radziwiłłowa (1 maja 1586 – 9 marca 1612)	90
Katarzyna Potocka Radziwiłłowa (1619 – 30 listopada 1642)	106

Rozdział III

LATOROSTKI

Śmierć najmłodszych członków rodu	125
Mikołaj Radziwiłł (14 września 1610 – 24 lutego 1611)	129
Jerzy Radziwiłł (27 kwietnia 1616 – 8 marca 1617)	140
Elżbieta (Halszka) Radziwiłłówna (4 września 1622 – 29 października 1626)	160

Rozdział IV

MOWY POGRZEBOWE KRZYSZTOFA RADZIWIŁŁA

Na placu smutnych aktów	175
Jan Albrycht Radziwiłł (7 czerwca 1591 – 15 kwietnia 1626)	183
Eustachy Wołłowicz (1572 – 9 stycznia 1630)	192
Dadzibóg Władysław Słuszka (3 maja 1616 – 20 kwietnia 1630)	207
Krzysztof Mikołaj Sapieha (10 sierpnia 1607 – 17 sierpnia 1631)	219
Władysław Monwid Dorohostajski (24 sierpnia 1614 – 5 maja 1638)	236
Wazowie w żałobnych mowach hetmana	244
Zakończenie	253
Nota bibliograficzna	259
Wykaz skrótów nazw archiwów i bibliotek	261
Indeks osobowy	263
Summary	273
Резюме	275

Wstęp

Kiedy we wrześniu 2009 roku w Wilnie i w Dubinkach odbywały się uroczystości powtórnego pochówku Radziwiłłów – założycieli linii birżańskiej: Mikołaja „Czarnego” i jego stryjecznego brata, imiennika, „Rudego”, relacje z tego wydarzenia obiegły litewską i polską prasę, pokazywano sarkofag, kondukt, dygnitarzy oddających cześć XVI-wiecznym książętom. Transmitowana w litewskiej telewizji publicznej ceremonia, podczas której przemawiał premier tego kraju, miała bardzo uroczystą oprawę. Była okazją do podkreślania wielkich zasług „niekoronowanych władców Litwy”¹. W czasie pogrzebu honorową wartę przy sarkofagu bliskich krewnych Barbary Radziwiłłówny pełnili żołnierze. Na uroczystości przyjechali potomkowie rodu pieczętującego się herbem Trąby. Tak wystawne i wyjątkowe w XXI wieku ceremonie nawiązują do staropolskiej *pompa funebris*, do czasów, kiedy uroczyste pochówki miały charakter „sarmackiego święta śmierci”².

Na temat dawnych obrzędów pogrzebowych i towarzyszącego im piśmiennictwa powstało już wiele opracowań³. Analizowano kazania wygłaszane podczas egzekwiiw⁴, omawiano epitafia i wiersze żałobne⁵, architekturę okazjonalną,

¹ Litwa pożegnała Radziwiłłów. „Kurier Wileński”, 7 IX 2009.

² Określenie Aliny NOWICKIEJ-JEŻOWEJ. Zob. *Sarmaci i śmierć. O staropolskiej poezji żałobnej*. Warszawa 1992, s. 217.

³ J.A. CHROŚCICKI: *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa 1974; M. WŁODARSKI: *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.* Kraków 1987; *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*. Red. H. SUCHOJAD. Warszawa 2001.

⁴ D. PLATT: *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*. Wrocław 1992; M. KOSMAN: *Litewskie kazania pogrzebowe z I połowy XVII wieku*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, T. 17: 1972, s. 87–114; A. NOWICKA-STRUSKA: „*Ex fumo in lucem*”. *Barokowe kaznodziejstwo Andrzeja Kochanowskiego*. Lublin 2008; M. BARŁOWSKA: *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera Bartłomieja Nowodworskiego*. Szczecin 2006.

⁵ L. ŚLĘKOWA: *Muza domowa. Okolicznościowa poezja rodzinna czasów renesansu i baroku*. Wrocław 1991; J. REĆKO: *Literackie epitafium barokowe. Geneza i teoria gatunku*. Zielona Góra 1992; IDEM: *W kręgu poezji nagrobkowej polskiego baroku*. Zielona Góra 1994.

portrety trumienne, nawiązywanie do tradycji antycznej, pojawiły się omówienia oratorstwa pogrzebowego⁶.

Funeralia Radziwiłłowskie też były już przedmiotem zainteresowania historyków, literaturoznawców, historyków sztuki: Juliusz Chrościcki w książce *Pompa funebris* odwoływał się do egzemplifikacji Radziwiłłowskiej, Marek Skwara we wstępie do edycji kazania Jana Zygrowiusza wygłoszonego na egzekwach Janusza, kasztelana wileńskiego, omówił polskie drukowane kazania pogrzebowe związane z przedstawicielami birżańskiej i nieświeskiej linii rodu⁷, Urszula Augustyniak nie tylko wydała testamenty książąt birżańskich⁸, ale szczegółowo omówiła różne wersje ostatniej woli Krzysztofa młodszego⁹ oraz przedstawiła przebieg pogrzebu tego magnata¹⁰. Maciej Włodarski analizował wiersze Daniela Naborowskiego napisane po śmierci Janusza, kasztelana wileńskiego¹¹.

Niniejsza praca również poświęcona jest funeraliom związanym z Radziwiłłami. Opiera się głównie na materiałach dotyczących birżańskiej linii rodu w XVII wieku. Poszczególne rozdziały dotyczą osób, których śmierć pozostawiła bogatszą dokumentację piśmienniczą w postaci kazań, mów, epitafiów, testamentów i nagrobków. Tytuł książki, nawiązujący do wystąpienia Jana Kochanowskiego na pogrzebie starszego brata, sygnalizuje, że uwaga będzie zwrócona przede wszystkim na mowy – „rzeczy” wygłaszane podczas żałobnych uroczystości. Ten gatunek przeważa w rozważaniach nad oratorstwem księcia Krzysztofa Radziwiłła, ale także w pierwszej części niniejszej pracy odnoszącej się do zmarłych Radziwiłłów. Dominują tu teksty wydobyte z rękopiśmiennych sylw. Wiele z nich skopiuwano jako przekazy anonimowe lub peryfrastycznie określające oratora („Mowa sługi jednego”). Ustalenie atrybucji niektórych „rzeczy” okazało się możliwe dzięki bogatej korespondencji odnoszącej się do pogrzebów. W listach podawano nie tylko nazwiska mówców, ale często oceniano te wystąpienia. W sylwach wskazywano też niejednokrotnie twórców napisów na chorągwiach żałobnych.

⁶ J.Z. LICHAŃSKI: *Retoryka od średniowiecza do baroku*. Warszawa 1992 (tu cenne spostrzeżenie, że mowy pogrzebowe są znacznie ciekawszym obiektem badań niż oracje polityczne, gdyż w nich odbijał się przeciętny poziom inteligencji Polaków, s. 262); M. SKWARA: *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*. Szczecin 1999; M. BARŁOWSKA: *Ossoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*. Katowice 2008; EADEM: *Jerzy Ossoliński. Orator polskiego baroku* Katowice 2000.

⁷ M. SKWARA: *Jana Zygrowiusza „Melius...” na tle polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku związanych z Radziwiłłami*. Szczecin 2008.

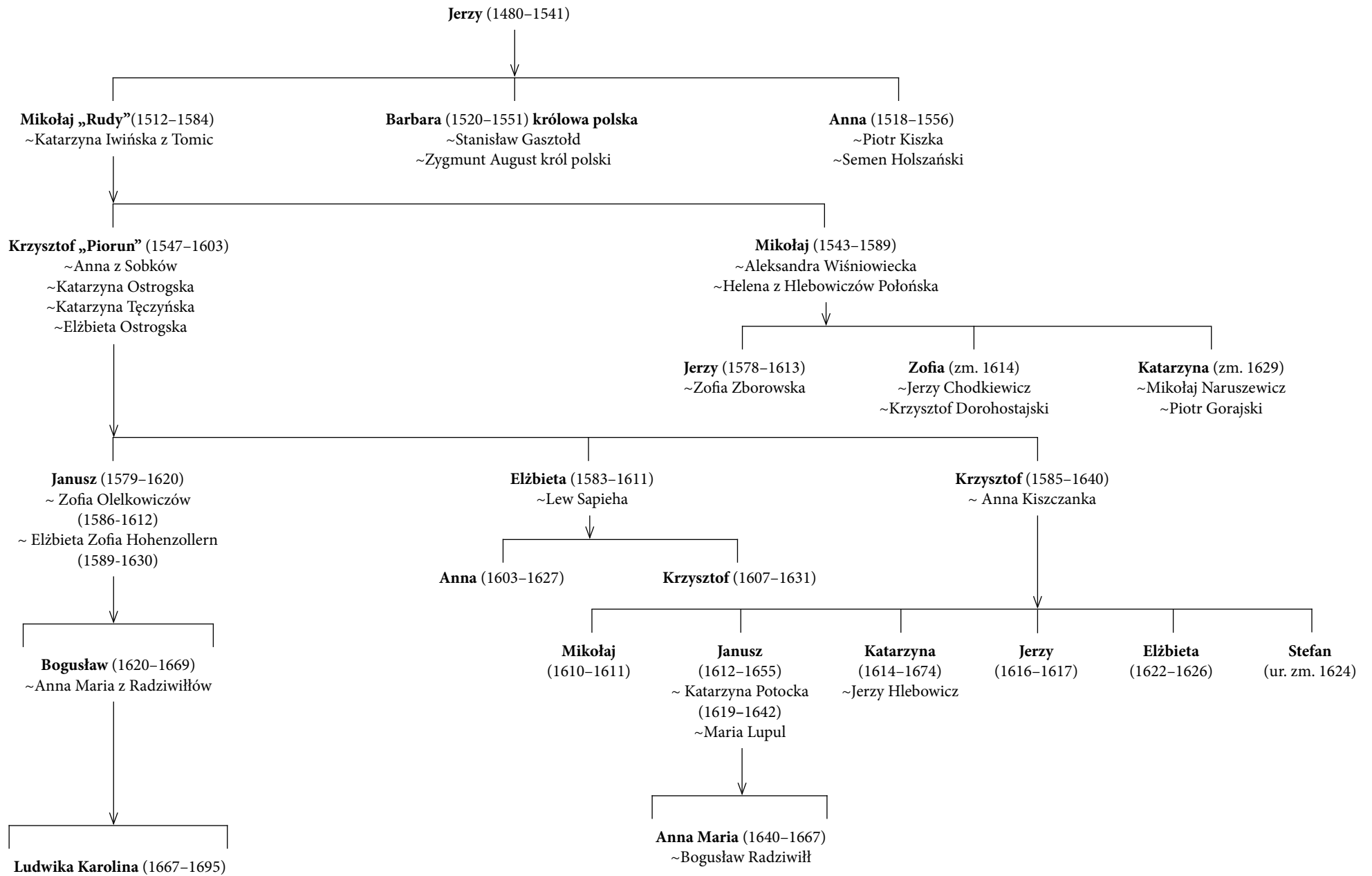
⁸ U. AUGUSTYNIAK: *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*. Warszawa 1992.

⁹ EADEM: *Wizerunek Krzysztofa II Radziwiłła jako magnata ewangelika w świetle jego testamentów*. „Przegląd Historyczny” 1990, z. 3/4, s. 461–477.

¹⁰ EADEM: *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*. Warszawa 2001, s. 359–361.

¹¹ M. WŁODARSKI: *Daniel Naborowski – Treny na śmierć księcia Radziwiłła, kasztelana wileńskiego* W: IDEM: *Barokowa poezja epicedialna. Analizy*. Kraków 1993, s. 23–49.

**Tablica genealogiczna Radziwiłłów birżańskich
(fragment)**

Przy przedstawianiu kolejnych przedstawicieli możliwego rodzaju zostały wykorzystane także opublikowane w XVII wieku łacińskie *orationes funebres*. Na kartach tytułowych tych druków wskazano autorów, najczęściej wywodzących się ze środowisk szkolnych i akademickich. Te swoiste „portrety trumienne” utrwalone przez impresorów nie tylko przekazują informacje o śmierci, pogrzebie i żałobie na birżańskim dworze, ale często pozwalają odtworzyć szczegóły biografii ukrytej za kreowanymi wzorcami osobowymi i za fasadą panegiryzmu. Podobne informacje można znaleźć w kazaniach przygotowanych na egzekwia, szczególnie katolickie. Dzięki temu, że ogłoszono je jako teksty autorskie w formie druków samoistnych albo jako część wydawnictw zbiorowych, można wskazać ich twórców.

Oracje i kazania funeralne łączą nie tylko wspólne okoliczności ich wygłoszenia, ale także konieczność zastosowania wobec nich specyficznego, podobnego podejścia badawczego. Można do tych tekstów odnieść cenne spostrzeżenie Mirosława Korolki: „Jest więc kazanie, podobnie jak teatr, pogranicznym zespołem sztuk, a sam tekst (druk lub manuskrypt) kazania nie jest jeszcze kazaniem (mową) w swym integralnym wymiarze. Kazanie to *actio, pronuntiatio* konkretnego podmiotu retorycznego (kaznodziei) do konkretnej grupy odbiorców (słuchaczy). Między nadawcą i odbiorcą – mówiąc współczesnym językiem teorii komunikacji – istnieje trudna do zrekonstruowania relacja, wywołana nie tylko przez medium językowe oratora, ale także cały splot okoliczności zewnętrznych, jak nastrój święta, uroczystości czy obrzędu religijnego, wystrój świątyni i niezliczona ilość innych czynników, które mogą w zasadniczy sposób wspierać (wzmocniać lub osłabiać) strukturę językowo stylistyczną kazania”¹².

W przypadku obrzędów funeralnych badanie tych zewnętrznych czynników jest tym bardziej uzasadnione, że dysponujemy opisami wystroju kościołów, znamy nieraz kolejność wystąpień oratorskich, zachowały się uwagi na temat recepcji tych „rzeczy”.

Jak zauważyła Alina Nowicka-Jeżowa, kazania pogrzebowe powiązane z parenetyką ukazują wzorce osobowe, są zarazem odbiciem sarmackiej obyczajowości: „Ze szczególną wyrazistością utrwalają misteria pompy funeralnej, stanowią integralną część obrzędów – ich komentarz oraz dopełnienie”¹³.

Zapowiedziane w tytule pracy „rytmy” towarzyszące uroczystościom żałobnym to przede wszystkim poezja nagrobkowa¹⁴: epitafia, sepulkralne elogia, inskrypcje na żałobnych chorągwiach, srebrnych lub cynowych tablicach, pomni-

¹² M. KOROLKO: *Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*. W: *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*. Red. M. JASIŃSKA-WOJTKOWSKA, K. DYB-
CIAK. Lublin 1993, s. 47.

¹³ A. NOWICKA-JEŻOWA: *Homo viator-mundus-mors. Studia z dziejów eschatologii w literaturze staropolskiej*. T. 1: *Medytacja eschatologiczna w literaturze XVI-XVIII wieku*. Warszawa 1988, s. 39.

¹⁴ Określenie J. REŃKI: *W kręgu poezji nagrobkowej polskiego baroku...*

kach nagrobnych i na marmurze. Użytkowe utwory zostały ogłoszone drukiem jako dodatki do kazań i mów pogrzebowych, w tomikach poezji okolicznościowej i w wydawnictwie samoistnym (jako zbiór „monumentów”, który przygotował Salomon Rysiński). Wspólną cechą sepulkralnych utworów jest „chęć utrwalenia pamięci po zmarłym”¹⁵. Większość tych tekstów została napisana w języku łacińskim, który był „idealnym językiem dla kompozycji lapidarnej”, ze względu na szczególną elastyczność i zwięzłość. Cechy te okazywały się niezbędne w sytuacji, gdy istotnego znaczenia w całości kompozycji nabierała długość linii i siła wyrazu¹⁶.

Ważną rolę odgrywały także aspekty wizualne sepulkraliów: długość wersu, wielkość liter, które mogły dodatkowo oddziaływać na czytelnika inskrypcji¹⁷. Epitafia nie były w XVII wieku uważane za wartościowy gatunek. Maciej Kazimierz Sarbiewski nie włączał napisów utrwalonych na przedmiotach do poezji, twierdził bowiem, że jest to „twór z natury swej związany z określonymi warunkami”¹⁸.

Oprócz tekstów użytkowych, koniecznych jako oprawa ceremonii pogrzebowych, powstawały również utwory funeralne wyrażające żale po śmierci Radziwiłłów, zarówno zasłużonych hetmanów, ich żon i córek, jak i najmłodszych członków rodu. Wiele z tych bardziej osobistych i mniej skonwencjonalizowanych utworów pozostało w rękopisach, podobnie jak korespondencja „na bieżąco” utrwalająca przebieg choroby, moment śmierci i przygotowania do pogrzebu.

Różnorodne teksty z wielu stron pokazują trudne i bolesne wydarzenia w litewskim rodzie. W niniejszej pracy jako nadrzędne kryterium kompozycyjne przyjęto podział według osób, którym utwory zostały poświęcone. O doborze przedstawicieli rodziny Radziwiłłów zdecydowały przede wszystkim źródła, ich liczebność i różnorodność. W rozdziale poświęconym panom na Birzach i Dubinkach uwaga została skupiona na Krzysztofie „Piorunie” oraz na jego dwóch synach – Januszu i Krzysztofie, których pochówkom towarzyszyły nie tylko okolicznościowe napisy na srebrnych tablicach i chorągwiach żałobnych, ale także wiersze, epitafia, kazania oraz łacińskie mowy. Te ostatnie, przygotowywane przez środowiska związane ze szkołą i uniwersytetem, miały utrwalić sławne imiona książąt w Polsce i za granicą. Oracje zawierają wiele ciekawych szczegółów biograficznych, które pozwalają przyjrzeć się życiu birzańskich magnatów. Trudno takie informacje znaleźć w kazaniach pogrzebowych wygłoszonych przez kalwińskich ministrów, gdyż są one – zgodnie z zaleceniami Lutra

¹⁵ Ibidem, s. 48.

¹⁶ Ibidem, s. 60.

¹⁷ Zob. J. SPARROW: *Visible Words. A Study of Inscriptions In and As Books and Works of Art*. Cambridge 1969, s. 139–140.

¹⁸ M.K. SARBIEWSKI: *O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer*. Przeł. M. PLEZIA. Oprac. S. SKIMINA. Wrocław 1958, s. 20.

i Kalwina – pozbawione tak bogatych odniesień biograficznych, mają raczej charakter teologiczny i tylko w małych fragmentach opisują zmarłych.

Kazania katolickie – różniące się od podobnych wystąpień protestanckich – są nasycone szczegółami z życia zmarłego i kreują bardzo wyraziste wzorce osobowe. Takie homilie można przeanalizować w odniesieniu do żony Janusza Radziwiłła młodszego, Katarzyny z Potockich, katoliczki. Na jej egzekwiach w katedrze wileńskiej przemawiali jezuita i dominikanin. Śmierć Katarzyny była też pretekstem do powstania panegiryków, w których opisywano nie tylko rodzinę Potockich, ale także Radziwiłłów. Podobnie bogata dokumentacja zachowała się w odniesieniu do drugiej księżnej – Zofii z Olelkowiczów, żony księcia Janusza starszego. Nie są to jednak kazania, lecz „rymy” nadwornych poetów Salomona Rysińskiego i Daniela Naborowskiego oraz mowa wygłoszona na pogrzebie.

Ostatnia część przeglądu Radziwiłłowskich funeraliów poświęcona jest dzieciom Krzysztofa Radziwiłła, których przedwczesną śmierć skomentowano w listach, mowach pogrzebowych i w wydawnictwach okolicznościowych. „Latorostki” z birżańskiego dworu, pomimo bardzo krótkiego życia, zostały upamiętnione przez nadwornych poetów, uczniów szkół oraz w kondolencjach skierowanych do ich rodziców.

Oprócz „portretów trumiennych” Radziwiłłów w pracy przedstawiono pogrzebowe oracje księcia Krzysztofa. Był on znanym i cenionym mówcą, który – jak odnotował współczesny mu jezuita – często „odzywał się z żałobną konsolecją”. Krasomówcze wystąpienia hetmana na pogrzebach krewnych i przyjaciół zestawione zostały z innymi tekstami, głównie kazaniem, które przygotowano z tej samej okazji. Pozwala to nie tylko dostrzec walory „chwalebnej swady” Krzysztofa, ale – również w tym przypadku – odtworzyć postać zmarłego, którą utrwaliły te okolicznościowe utwory. Hetman zabierał głos przede wszystkim na pogrzebach swoich krewnych: Jana Albrychta Radziwiłła, siostrzeńca Krzysztofa Mikołaja Sapięhy i Władysława Dorohostajskiego oraz Eustachego Wołłowicza, biskupa wileńskiego. Ponadto zapraszał na żałobny chleb uczestników pogrzebu Dadziboga Słuszki i Heleny Kiszczyny.

Wielogatunkowość prezentowanych w pracy źródeł z jednej strony umożliwia przybliżenie bogatego piśmiennictwa funeralnego związanego z Radziwiłłami, jednak z drugiej – utrudnia analizę tak zróżnicowanych materiałów. Uwzględnić należy także dwujęzyczność tych tekstów, anonimowość wielu przekazów, różnorodne nastawienie do odbiorców, którymi mogli być zarówno konkretni adresaci, jak i żałobnicy zgromadzeni na egzekwiach, a nawet „odbiorcy sekundarni”, w następnych pokoleniach mający odczytywać z tych źródeł konterfekty zmarłych.

Rekonstruowane z funeralnych „rzeczy” i rymów swoiste portrety trumienne panów, pań i „latorostek” z birżańskiego dworu pozwolą – mam nadzieję – na uzupełnienie dotychczas opracowanych wizerunków tych osób, mają też być dowiedzeniem do analiz dotyczących bogatego piśmiennictwa baroku sku-

pionego na wątkach mortualnych. Różnorodne teksty zebrane wokół poszczególnych osób wzajemnie się uzupełniają, ujawniają się występujące między nimi związki: podobieństwa i różnice. Wyrwane z kontekstów pojedyncze źródła są nieraz nieczytelne, ale ukazane w bliskim sąsiedztwie i na tle życiorysów mają większe szanse przemówienia do „późnych wnuków”.

Słowa podziękowania kieruję do Pani Profesor Aliny Nowickiej-Jeżowej za inspirujące uwagi przedstawione w recenzji wydawniczej niniejszej książki. Wyrażam również wdzięczność Pani dr hab. Marii Barłowskiej, która jest dla mnie prawdziwym przewodnikiem po staropolskim oratorstwie i po rękopisach.

Nota bibliograficzna

Niektóre studia wypełniające tom były wcześniej drukowane w zmienionej postaci. Oto wykaz pierwodruków:

Rozdział I

PANOWIE NA BIRŻACH I DUBINKACH

Tworzenie legendy rodu magnackiego i upamiętnianie jego chwały na przykładzie Radziwiłłów birżańskich. W: *Tradycja-metody przekazywania i formy upamiętnienia w państwie polsko-litewskim, XV – pierwsza połowa XIX wieku. Materiały XIX konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 21–22 września 2010.* Red. U. AUGUSTYNIAK. Warszawa 2011, s. 69–86.

Rozdział II

KSIĘŻNE I KSIĘŻNICZKI

„Obrazy utrwalone słowem”. Siedemnastowieczna architektura okazjonalna w zapisach listowych i w tekstach okolicznościowych. W: *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lituvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje.* Vilnius 2010, s. 105–121.

Rozdział III

LATOROSTKI

Wielkie rytuały dla małych Radziwiłłów. O tekstach towarzyszących śmierci dzieci w XVII wieku. „Napis”. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej, seria 16: „Literatura i rytuały”. Warszawa 2010, s. 103–121.

Literacka „oprawa” śmierci i pogrzebu Jerzego Radziwiłła (1616–1617). W: *Sarmackie theatrum.* T. 4: *Studia o literaturze i książe dawnej.* Red. R. OCIECZEK, M. JARCZYKOWA. Katowice 2009, s. 39–58.

Rozdział IV

MOWY POGRZEBOWE KRZYSZTOFA RADZIWIŁŁA

„Heretycki biskup” – Eustachy Wołłowicz w kręgu Radziwiłłów birżańskich. „Wschodni Rocznik Humanistyczny”. R. 4: 2007, s. 53–65.

Wykaz skrótów nazw archiwów i bibliotek

- AGAD, AR – Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów
- AHWil – Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie
- BCz – Biblioteka XX Czartoryskich
- BJ – Biblioteka Jagiellońska
- BK – Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
- BLAN – Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie
- BN – Biblioteka Narodowa
- BNL – Biblioteka Narodowa Litwy im. Martynasa Mažvydasa
- BOss – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu
- BOssLw – Biblioteka Ossolineum we Lwowie, dziś w zbiorach Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk im. Wasyla Stefanyka we Lwowie
- BOZ – zbiory Biblioteki Ordynacji Zamoyskiej
- BRacz – Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu
- BUKUL – Biblioteka Uniwersytecka KUL

Indeks osobowy

A

Abraham, bibl. 102
Adami Reinhold 86, 162
Adrian, ksiądz zob. Chyliński Adrian
Adrianowic Walerian 208–212
Agamemnon, mit. 117
Agnieszka św. 210
Ajaks, mit. 205
Aleksander Karol Waza, królewicz 176, 244,
246–248
Aleksander Macedoński 47, 48, 69, 223
Anaksagoras 230
Andrzejowski Karol 206
Anna Katarzyna Konstancja Wazówna,
królowna 176, 180, 244, 246, 248
Anna Wazówna, królowna szwedzka 176,
249, 250
Apelles z Kolofonu 117
Aperiasz vel Eperyeszy 167
Apollo, mit. 56, 69, 118, 228
Arciszewski Krzysztof 168
Ariès Philippe 125
Ariusz (Arius, Areios) 189
Artemiza, królowa Halikarnasu 188
Atena, mit. 56
Augustyniak Urszula 8, 17, 22, 53, 60, 76,
88, 104, 107, 127, 129, 130, 139, 140, 142,
160, 164, 177, 200, 223, 235, 237, 241,
243, 248, 259
Ausonius (Decimus Magnus Ausonius) 69

B

Baczewski Sławomir 111
Banasiowa Teresa 126
Barbara Radziwiłłówna, królowa polska 7,
81, 121
Barłowska Maria 7, 8, 12, 101, 179, 201, 203
Bartoszewicz Julian 192, 206
Bartoszewicz Walenty 140, 141
Bazylik Cyprian 81
Benon św. 198
Berzeński Maciej 166
Białkowski Jan 72, 73, 75
Bilikiewicz Tadeusz 238
Bodenhaus Wendelin 64, 65
Bogucka Maria 87, 105
Bohumatka, pisarz grodzki wileński 33
Borowski Andrzej 132
Borysowska Agnieszka 82
Brückner Aleksander 57, 108
Buczyński Stanisław 86
Budny Bieniasz 54, 56, 57

C

Casaubon Izaak 90
Causinus (Cassin) Nicolaus 226
Cecylia Renata, królowa polska 176
Cema Fabian, ojciec 177
Cema Fabian, syn 177, 182
Cemówna 177

Ceres, mit. 141
Cezar (Gaius Iulius Caesar) 69, 201
Cezary Franciszek 91, 199
Chachaj Marian 27, 31, 33, 187, 238
Chemperek Dariusz 95, 199, 216
Chmielecki Marcin 33
Chodkiewicz Aleksander 97
Chodkiewicz Hieronim 97
Chodkiewicz Jan 188
Chodkiewicz Jerzy 97
Chodkiewicz Karol 97, 188
Chodkiewiczowa Elżbieta 140, 141
Chodkiewiczowie 82, 97, 114, 188
Chrościcki Juliusz A. 7, 8, 22, 35, 117
Chrzanowski Ignacy 17
Chrzanowski Tadeusz 122
Chrzastowski Andrzej 21
Chyliński Adrian 86
Cieciszewski Wojciech 113, 114, 118–121,
175
Cieśla Michał 178, 249
Čiurinskas Mintautas 27
Corregio Antonio Allegri da 117
Couet Jakub 33
Curtius Ernst Robert 132
Cyceron (Marcus Tullius Cicero) 70, 77,
151, 175
Cytowska Maria 183
Czwółek Arkadiusz 230

D

Danysz Antoni 237
Dawid, bibl. 63, 71, 156, 164, 166, 221, 225
Dąbrowicz Elżbieta 53, 211
Demitrowicz Paweł 16, 46, 153
Descartes René 207
Dobrzański Andrzej 160, 164, 165, 166
Dominik Jan 142
Dorohostajscy 236, 241
Dorohostajska Elżbieta z Podbereskich 239–
242
Dorohostajska Zofia z Radziwiłłów 84, 85,
99, 157, 184, 236, 237, 240, 242, 243
Dorohostajski Krzysztof 84, 140, 236–238,
241, 242
Dorohostajski Władysław 11, 182, 236–243

Dowgird z Pogowia Samuel 175
Dresserus Mateusz 27–33
Drob Janusz Andrzej 209
Dürr-Durski Jan 38, 39, 57, 61, 91, 95, 96,
99, 100, 115, 126, 194, 199
Dybiak Krzysztof 9
Dymitr II Samozwaniec, pretendent do
tronu moskiewskiego 222
Dyrma Adam 167
Działyński Adam Tytus 19, 88
Dziechcińska Hanna 43, 44, 67

E

Eklezjastes, bibl. 54, 73, 103, 133
Elżbieta Zofia Hohenzollern 37, 38, 43, 53,
57, 60, 61, 87, 91, 126
Epaminondas 46
Erazm z Rotterdamu 183
Estreicher Karol 46, 238
Eurydyka, mit. 118
Eustachy św. 198
Ezechiel, bibl. 164, 166

F

Fabiusz (Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator) 77
Fabricius Walenty 251
Filipowski Samuel 33, 130
Firlejowa Maria 106, 107, 108, 109, 110, 111,
113
Follprecht Kamila 95
Forstner Dorothea 114
Franciszek Herman (Franc Ertman), książę
saski na Lauenburgu 87
Franciszek św. 190
Freylichówna Judyta 32

G

Gaj Beata 27, 50, 65–67, 99, 113, 133, 137,
139, 144, 170
Gajdka Krzysztof 95
Galos Ewa 18, 40
Ganimedes, mit. 117
Gaston Bourbon, książę Orleański 185, 223,
224

Giedymin, wielki książę litewski 95
Gliczner Erazm 21
Głowacki Józef 78
Golik-Prus Aleksandra 40, 69, 138, 145
Gorajska Katarzyna z Radziwiłłów 37, 85,
86, 87, 163, 168
Gradowski Franciszek 21, 27
Grynaeus Jan Jakub 33
Grzegorz z Żarnowca 21
Grześkowiak Radosław 99
Grzybowski Stanisław 197
Güldenstern Zygmunt 178, 249

H

Hannibal Barkas 201, 205, 228
Hanus 220
Hektor, mit. 205
Heraklit z Efezu 46, 155, 214
Hiob, bibl. 132, 133, 156, 225
Hlebowicz Jerzy Karol 72
Hlebowiczowa Katarzyna 18, 63, 88, 89, 107,
128, 140, 161, 162, 170
Hlebowiczowie 114
Hołowczyński Jan 46
Homer 10
Hozjusz Stanisław 44, 67, 177
Hünefeld Andrzej 19

I

Ifigenia, mit. 117
Ikar, mit. 49
Italicus Syliusz 70
Izabela Habsburg, infantka hiszpańska 223,
231
Izajasz, bibl. 221

J

Jagodyński Stanisław Serafin 199
Jan Albrycht Waza, królewicz 176, 244,
246–248
Jan III Waza, król szwedzki 250
Jan Kazimierz Waza, królewicz 176, 244,
246–248
Jan św. 75, 226
Janicki Marek 194, 200

Jarczykowa Mariola 17, 161, 259
Jarosz Adam 161
Jasińska Wojtkowska Maria 9
Jezus Chrystus 63, 64, 73–75, 88, 111, 112,
114–116, 137–139, 160, 189, 190, 192
Jonston Jan 238
Jowisz, mit. 201
Judyta św. 190
Juliusz Henryk, książę sasko-aenburski 87
Junona, mit. 117

K

Kaczorowski Włodzimierz 244, 245, 248
Kallenbach Józef 90
Kalwin Jan 11, 70, 189
Kałamajska Saeed Maria 235
Kamieniecka Elena 122
Karcan Jan 141
Karol Ferdynand Waza, królewicz 176, 244,
246–248
Katon (Marcus Porcius Cato) 77, 214, 230,
231
Kazanowska Anna 109, 111
Kazanowski Adam 107
Kazberuk Andrzej 257
Keckermann Bartłomiej 40
Kempa Tomasz 43, 97
Kijas Juliusz 17
Kiszczyna Helena 11, 180, 181
Kiszka Mikołaj 180, 181
Kiszka Stanisław 157
Kiszkowie 141
Klaudia Medycejska, arcyksiężna 176
Kloto, mit. 92, 119, 120
Kłosowski, sługa Krzysztofa Radziwiłła 86
Kmicieńscy 208
Kmita Jan 16, 64, 70–76, 107, 176
Kmita Piotr Blastus 26, 40, 41, 45, 46, 54, 55,
58, 59, 82, 83, 91, 93, 94, 144, 149, 150,
153, 175
Kmitowie 16, 143
Kochanowska Anna 216
Kochanowska Urszula 161, 162, 216, 233
Kochanowski Andrzej 7, 103, 121
Kochanowski Jan 8, 21, 27, 61, 81, 82, 84,
95, 98, 100, 151, 152, 161, 164, 187, 216,
233

Kochanowski Kasper 187
Kochlewska Dorota 184
Kochlewski Piotr 46–50, 67, 68, 129, 143,
144, 184, 193, 198–200, 202, 206, 237,
239, 255
Kohélet zob. Eklezjastes
Kołakowski Stanisław 96, 97
Komeński Jan Amos 237
Konstancja Habsburżanka, królowa polska
37, 60, 61, 226, 244
Kopaliński Władysław 117
Korolko Mirosław 9
Kosman Marcei 7, 121
Kostecki Jakub 142
Kot Stanisław 81, 153
Kotłubaj Edward 106, 187, 253
Kozak Anna 115
Kozakiewicz Jan 21
Kraszewski Józef Ignacy 97, 98
Kraushar Adam 168
Krośniewicz Baltazar 39, 143
Kryski, starosta ostryjski 211
Kryspin (Kryszpin) Kirszensztejn 167, 168
Krzyżanowski Julian 82, 164, 187
Ksenofont 225, 230
Kuchowicz Zbigniew 81
Kukulski Leszek 101
Kurczewski Jan 195
Kurpski Dymitr (Jarosławski), marszałek
upitski 130

L

Lancelotti Giovanni 224
Lantzenberger Michael 27, 28, 32
Leibniz Gottfried Wilhelm 207
Lenko Samuel 245
Lesiński Jerzy 89
Leszczyński 177, 236
Leszczyński Bogusław 237, 238
Leszczyński Rafał 237–241
Libelicki Michał Henrici 237
Libytyna, mit. 141
Lichański Jakub Z. 8
Likurg z Aten 77
Livia Drusilla, żona Oktawiana Augusta 230
Livius Titus 70, 223

Loeaechius Andreas Scotus 40, 54, 82
Lukan (Marcus Annaeus Lucanus) 70
Lulewicz Henryk 22, 82, 157
Luter Marcin 10, 70, 177, 189
Lwoweczusz Adam 188–191

Ł

Łajszczewski Sebastian 248
Łozińska Tamara 114
Łukaszewicz Józef 64

M

Maciejewski Janusz 53, 211
Mamoniczowie 97
Marek Aureliusz (Marcus Aurelius
Antoninus), cesarz rzymski 70
Maria Ludwika, królowa polska 17
Maria, matka Jezusa 111, 190, 198, 206, 211
Mariusz (Gaius Marius) 77
Mars, mit. 69, 222
Maskiewicz Bogusław 37
Maskiewicz Samuel 37
Melanchton Filip 70
Melleman Jerzy 45
Meurerus Christophorus 31
Michałowska Teresa 60, 256
Mincer Franciszek 18, 40
Minerwa, mit. 56, 132
Minwid Samuel 71
Minwid Stanisław 142
Mohylanka Maria zob. Firllejowa Maria
Mohyla Jeremi, gospodar Mołdawii 111,
113
Mohyłowice 122
Mojżesz, bibl. 102
Morawińska Agnieszka 115
Moskorzowski Andrzej 8, 201, 203
Muchliński Antoni 37
Musonius Krzysztof młodszy 162

N

Naborowski Daniel 8, 11, 15, 17, 38, 39, 44,
54, 56, 57, 61, 90, 91, 95, 96, 98–100, 115,
126, 138, 139, 152, 162, 194, 199, 203,
216, 217, 237, 239, 246, 255

Nadolski Bronisław 40, 202
Nagielski Mirosław 140, 218
Narbutas Sigitas 44
Nero Claudius Drusus Germanicus, cesarz rzymski 230
Nestor, mit. 223
Niedźwiedź Jakub 40, 43
Niesiecki Kasper 177, 188, 195, 196, 199, 242
Niezabitowski Stanisław 89
Nonhart Piotr 176
Nowak-Dłużewski Juliusz 8
Nowicka-Jeżowa Alina 7, 9, 12, 21, 47, 113, 151, 167, 257
Nowicka-Struska Anna 7, 103, 121
Nowodworski Bartłomiej 7

O

Oborski Marcin 72
Ociecek Renarda 259
Okolski Szymon 110–112, 115, 121
Olelkowicz Aleksander 96
Olelkowicz Jan Siemion 96
Olelkowicz Jerzy 95
Olelkowicz Michał 96
Olelkowicze 43, 95, 96, 103, 104, 255
Olelkowiczowa Barbara z Kisków 95
Olgierd, wielki książę litewski 96
Olszewski Jakub 85, 103, 170, 179, 192, 195, 196, 198, 200, 205, 206, 220–226, 229, 231, 232, 235–247, 255
Opitz Marcin 178, 249
Orfeusz, mit. 118
Orlicz Paweł 249, 250
Osmólski 98
Ossoliński Jerzy 8, 201, 203
Ostrowski-Daneykowicz Jan 206
Ostrowski Jan 63, 64, 74, 75, 86
Otwinowska Barbara 47, 151, 251
Owidiusz (Publius Ovidius Naso) 65, 70
Owsiany Marcin, stolnik lidzki 167

P

Pac Piotr 130
Pac Stefan 192, 196, 197, 200, 201, 206
Pachciarek Paweł 114
Paknys Mindaugas 200

Palemon, wielki książę litewski 111
Paprocki Bartosz 67
Pascal Blaise 207
Petrykowski Konrad 129–131
Paweł św. 205
Paweł V, papież 195
Pelc Janusz 47, 114, 151, 217, 226
Persefona, mit. 134
Pękalski Jan 129
Pfeiffer Bogusław 152, 153, 201
Piasecki Paweł 206
Pielgrzymowski Eliasz 21
Piotr św. 103
Piskała Magdalena 253
Piskorski Sebastian Jan 115
Plater Feliks 33
Platt Dobrosława 7, 45, 70, 210, 212, 215, 216
Plezia Marian 10
Pliniusz starszy (Gaius Plinius Secundus) 152
Plutarch z Cheronei 70
Podbereska Marianna 239
Polanus Amandus a Polansdorf 33
Pompejusz (Gnaeus Pompeius Magnus) 201
Pontus de la Gardie (właściwie Ponce d'Escouperie) 198
Popielski Jan 130
Popliński Antoni 19
Portus Emilius 23
Potoccy 11, 107–109, 117–121
Potocka Wiktoria 111
Potocki Mikołaj, wojewoda braclawski 110
Potocki Piotr 108, 109, 111
Potocki Stefan 106, 113
Potocki Waclaw 101
Prochaska Antoni 34
Propercjusz (Sextus Propertius) 70
Protogenes 117
Przerembski Maksymilian, marszałek królowej Cecylii Renaty 176
Przyboś Adam 63, 176, 206, 240, 244
Przyrkowski Jan 38
Przyrkowski Samuel 106
Puteanus Eryk 222

R

- Rachuba Andrzej 219, 225, 232, 234
 Raczyński Edward 17
 Radwan Jan 21
 Radziwiłł Albrycht, kasztelan trocki 85
 Radziwiłł Albrycht, pierwszy ordynat klecki 187, 189, 191
 Radziwiłł Albrycht Stanisław 63, 176, 206, 240, 244, 245
 Radziwiłł Albrycht Władysław 218
 Radziwiłł Bogusław 18–20, 38, 72, 87–89, 126, 238, 242, 250, 257
 Radziwiłł Jan Albrycht 11, 182, 183–191
 Radziwiłł Jan Jerzy, kasztelan trocki 184
 Radziwiłł Jan Jerzy, syn Janusza st. 126
 Radziwiłł Janusz (1579–1620) 8, 10, 11, 15–17, 22, 26, 31, 34, 36–63, 82, 84, 87, 90–92, 95–98, 100–104, 126, 129, 133, 140, 177, 184, 195, 196, 203, 219, 220, 236, 255
 Radziwiłł Janusz (1612–1655) 11, 17, 18, 69, 72, 76–78, 87, 89, 106–116, 118, 119, 126, 128, 140, 152, 160–163, 170, 171, 220, 238, 242, 243, 249, 254, 255, 256
 Radziwiłł Jerzy, biskup wileński 195
 Radziwiłł Jerzy, kasztelan trocki 15, 85, 127, 157, 184
 Radziwiłł Jerzy, syn Krzysztofa 128, 140–159, 184, 259
 Radziwiłł Krzysztof 8, 10, 11, 15–17, 21–23, 25–27, 29–34, 36–39, 42, 46–49, 53, 54, 60–78, 82, 84–88, 91, 106–108, 122, 126–131, 133, 134, 137–147, 153–155, 157–171, 173, 175–188, 191–207, 212–223, 226–233, 235–242, 244–251, 254, 255
 Radziwiłł Krzysztof, syn Janusza mł. 108, 122, 126
 Radziwiłł Krzysztof „Piorun” 10, 16, 17, 21–23, 25–36, 42, 43, 57, 81–84, 95, 133, 157, 164, 178, 221, 247, 255
 Radziwiłł Krzysztof Mikołaj „Sierotka” 21, 34, 43, 97, 99, 184, 187, 220
 Radziwiłł Mikołaj, łowczy litewski 35
 Radziwiłł Mikołaj, syn Krzysztofa 23, 35, 85, 128, 129–139, 140, 154, 157, 255
 Radziwiłł Mikołaj, syn Mikołaja „Czarnego” 82
 Radziwiłł Mikołaj „Czarny” 7, 81
 Radziwiłł Mikołaj „Rudy” 7, 21, 29, 30
 Radziwiłł Michał Kazimierz „Rybeńko” 21, 99
 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof, drugi ordynat ołycki 184
 Radziwiłł Stefan 128, 141, 159
 Radziwiłłowa Anna z domu Kettler 187, 190, 191
 Radziwiłłowa Anna z Kiszaków 68, 69, 72, 89, 107, 121, 122, 128, 129, 137–141, 143, 145, 146–148, 150–152, 157–159, 161, 163, 164, 166, 168, 171, 220
 Radziwiłłowa Anna z Sapiechów 85, 103, 170, 221, 225
 Radziwiłłowa Anna z Sobków 21, 81, 82
 Radziwiłłowa Elżbieta z Szydłowca 81
 Radziwiłłowa Elżbieta Zofia zob. Elżbieta Zofia Hohenzollern
 Radziwiłłowa Katarzyna z Iwińskich 29
 Radziwiłłowa Katarzyna z Ostrogskich 21, 57
 Radziwiłłowa Katarzyna z Potockich 11, 72, 77, 87, 106–122, 126, 175, 176, 249, 255
 Radziwiłłowa Katarzyna z Tęczyńskich 83, 221
 Radziwiłłowa Lawinia z Koreckich 187, 188, 190, 191
 Radziwiłłowa Maria z Mohylów 89, 105, 122
 Radziwiłłowa Zofia z Olelkowiczów 11, 31, 43, 57, 84, 80, 90–105, 126, 140, 170
 Radziwiłłowa Zofia ze Zborowskich 15, 127
 Radziwiłłowie 7, 8, 10, 11, 15–17, 20, 21, 27, 29–31, 33, 34, 37, 39, 40, 45, 47, 52, 53, 60, 62, 64, 66, 67, 70, 71, 74, 77, 78, 81, 82–85, 87, 88, 91, 92, 95, 98, 99, 107, 111, 112, 114, 117–122, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 139, 140, 142, 147, 152, 156, 157, 159, 160, 162–164, 166, 168, 171, 177, 183–187, 189–192, 197, 199, 200, 215, 219–221, 235–238, 242, 247, 253–257, 259
 Radziwiłłówna Anna Maria 18, 19, 87, 88, 116, 126, 127, 257
 Radziwiłłówna Barbara, córka Mikołaja „Czarnego” 82
 Radziwiłłówna Elżbieta (Halszka) 87, 128, 141, 159–171

Radziwiłłówna Katarzyna, córka Janusza st.
43, 91, 95, 126
Radziwiłłówna Ludwika Karolina 19, 89,
126
Rajecki Aleksander, marszałek wiłkomirski
130
Rajscy 158
Rajski Krzysztof 143, 147, 148, 151, 152
Rajski Piotr 147
Rajski Stanisław 147
Rassius Adam 16, 39, 40, 42–45, 49
Realle Giovanni 155
Rečko Janusz 7, 9, 146–148, 256
Rej Adam 239
Rembrandt Harmenszoon van Rijn 117
Reszka Stanisław 44, 67
Rok Bogdan Jerzy 125
Rubens Peter Paul 117
Rybiński Jan 54, 57–59
Rymsza Andrzej 21, 27
Rysiński Salomon 10, 11, 16, 21, 23, 25–27,
31, 32, 38, 39, 44, 46, 47, 50–52, 56, 66,
68, 81, 90–92, 99, 127, 129, 130–137,
141–147, 153, 154, 200, 255

S

Saar Kozłowska 249, 250
Sajkowski Alojzy 21, 37, 88, 89, 99
Sallustiusz (Caius Sallustius Crispus) 155
Salomon, bibl. 73, 164
Sapieha Eustachy 140, 219, 235
Sapieha Jan Stanisław 85
Sapieha Kazimierz Leon 116
Sapieha Krzysztof Mikołaj 11, 179, 180, 182,
219–235
Sapieha Krzysztof Stefan 140
Sapieha Leon (Lew) 31, 33, 34, 83, 85, 185,
200, 201, 219–222, 226, 229–235
Sapieha Tomasz 242
Sapiehowie 82, 179, 180, 219–221, 223, 224,
229, 230, 234, 235, 243
Sapieżyna Dorota z Firlejów 235
Sapieżyna Elżbieta z Radziwiłłów 22, 31, 54,
82–85, 140, 157, 219–221, 234
Sapieżyna Gryzelda Wodyńska 179, 180
Sara, bibl. 102

Sarbiewski Maciej Kazimierz 10, 47, 69, 199
Sarbiewski Stanisław 8, 201, 203
Sarcevičienė Jolita 81
Sarnowska-Temeriusz Elżbieta 60, 256
Sax Jan 45
Schnellboltz Franciszek 178
Schönflissius Andrzej 176
Scypion (Publius
Cornelius Scipio Africanus) 77, 204
Scypionowie 66
Sedekiasz, bibl. 164
Seneka (Lucius Annaeus Seneca) 70, 132
Seredyka Jan 84, 99, 197, 198, 237, 238,
241–243
Sienkiewicz Henryk 17
Siestrzeniewicz Piotr 16
Skarga Piotr 186
Skiepjan Anastasija 104
Skiepjan Nina 104
Skimina Stanisław 10
Skolimowska Maria 44
Skwara Marek 8, 52–54, 65, 138, 208, 211,
216, 224, 232, 246
Słuszka Aleksander 210, 211, 214–218
Słuszka Dadzibóg 11, 96, 181, 207–218, 246
Słuszka Zofia 210, 214–218
Słuszkowie 208, 215, 218
Sobieski Jakub 7
Sokolski Jacek 204, 208
Sokołowska Jadwiga 207
Sokołowski August 220
Sokołowski Wojciech 223, 237
Somorok Roman 167
Sosnowski Jan 72, 166, 167
Sparrow John 10
Spinola Ambroży 223
Spinoza Baruch 207
Stabrowski Krzysztof 34
Stala Sebastian 234
Starckius (Starck) Fryderyk 16, 64–67, 69,
70
Starowolski Szymon 91, 101
Steckiewicz Adam 129–131
Stefan Batory, król polski 31
Stępnik Krzysztof 27, 81, 230
Stryzka (Striżka) Jan Dowgiałło 167
Suchodolski Bogdan 237

Suchojad Henryk 7, 111, 244
Sulerzyska Teresa 62, 108, 171, 200
Syrach, bibl. 53
Szczepan św. 102
Szretter Jan 122
Sztachelska Jolanta 53, 211
Szwejkowski (Szykowski) Jan 46, 52
Szwejkowski (Szykowski) Stefan 46–48, 52
Szydłowiecscy 114
Szyszkowski Marcin 201

Ś

Ślękowa Ludwika 7, 158

T

Tabita, bibl. 103
Tarnowski Teodor Karol 242
Tatarkiewicz Władysław 155
Tazbir Janusz 125, 194, 197, 198
Temistokles 231
Tencella Konstanty 234
Teodezjusz I Wielki, Flavius Theodosius cesarz 205
Tęczyńscy 64, 84
Tobiasz, bibl. 233
Tofilska Marzena 25, 27, 28, 47, 92, 235
Tomaszewski Samuel 73, 74
Trembecki Jakub 57, 108
Trepka Nekanda Walerian 98, 99
Trębska Magorzata 183
Tryzna Marcján 201, 206
Turzyński Ryszard 114
Tymiński Stanisław 84, 99, 237
Typotius Jacobus 226
Tyszkiewicz Antoni 72
Tyszkiewicz Janusz 233

U

Ulćinaité Eugenija 199
Urban VIII, papież 187, 189

V

Voidius (Volt) Baltazar 70
Vorbek-Lettow Maciej 17, 40

W

Waldkirch Konrad 33
Wasilewski Tadeusz 19, 87, 89, 157, 250
Wawrzyniec św. 225
Wazowie 18, 244, 248, 249
Welsius Andrzej 46
Wergiliusz (Publius Vergilius Maro) 10, 70, 132
Werner Paweł 33
Wilczek, sługa Krzysztofa Radziwiłła 160, 163
Wisner Henryk 18, 106, 107, 197, 220, 243
Wiśniowiecscy 114
Witenes (Vitenis), wielki książę litewski 95
Wituński Augustyn 113–118, 121
Władysław IV Waza, król polski 18, 37, 40, 77, 175, 178, 180, 201, 211, 212, 233, 239, 246, 247, 249, 250
Władysław Jagiełło, król polski 112
Władzisławski Mikołaj 46
Włodarski Maciej 7, 8, 33, 47, 61, 81
Włodzimierz Olgierdowicz, książę kijowski 96
Wojsznarowicz Kazimierz 77, 108, 113, 118–120, 176, 249
Wolan Andrzej 21
Wołowicz Eustachy 11, 160, 163, 179, 182, 192–206, 226, 227, 259
Wołowicz Hieronim 37
Wołowiczowie 208
Woyna Abraham 113, 233
Woyna Stanisław 199

Z

Zabłocki Stefan 60, 256
Zahorski Władysław 83, 234, 235
Zakrzewska Wanda 114
Zamoyski Jan 34, 35, 220
Zawadzki Korczbok Władysław 238
Zawisza Andrzej 168, 169
Zawisza Krzysztof 168
Zbaraski Krzysztof 84
Zebrzydowski Mikołaj 103, 195
Zenowicz Krzysztof 98
Zenowicz (Zienowicz), sędzia wileński 176
Zenowiczówna Anna Zofia 183, 218

Zeus, mit. 117
Zielińska Teresa 98
Zienowiczowie 208
Zimmerman Piotr 250
Zofia Agnes von Hohenzollern 87
Zwinger Jakub 33
Zygmunt August, król polski 81
Zygmunt III Waza, król polski 36, 37, 57,
176, 182, 187, 195, 197, 222, 231, 234–
247, 249, 250

Zygmunt Waza, królewicz 108
Zygrowiusz Jan 8, 39, 46, 52–54

Ż

Żelewski Roman 63, 176, 206, 240, 244
Żerek-Kleszcz Hanka 125, 138, 152
Żołędź-Strzelczyk Dorota 125, 157

Mariola Jarczykowa

Rhymes and sermons at burial. Funeral matters of Radziwill family in 17th century

Summary

The book is devoted to literary works related to the death of members of the Radziwill of Birże family and also the funeral oratory of Prince Krzysztof (1575-1640). The following chapters focus on people whose death has left a richer literary documentation in the form of sermons, homilies, epitaphs and testaments.

The first part presents princes: Krzysztof named "Piorun" ("Thunder") and his sons – Janusz and Krzysztof. Thanks to 17th century prints one can know the sermons and homilies written in memory of magnates and also some details of the burials, especially of Prince Christopher. The manuscripts enable the reconstruction of funeral sermons and occasional texts which accompanied Radziwill burials.

The next chapter, showing the literature about women's death, focuses on two Radziwill's wives: Zofia Słucka and Katarzyna of Potocki. There are some Latin funeral poems devoted to the first woman published by Salomon Rysiński and also some records that remained in manuscripts: one unknown funeral sermon and Daniel Naborowski's poems. Memory of Katarzyna Potocka was celebrated by Catholic priests in their funeral homilies and in one emblematic print. Thanks to these texts one can e.g. reconstruct occasional architecture prepared for the farewell ceremonies in Vilnius.

Latin epitaphs, occasional poems and funeral sermons are the literary context of children's death, involving the youngest members of the family, i. e. Krzysztof Radziwill's progeny: Mikołaj, Jerzy and Halszka. There are also preserved condolence letters and correspondence describing the details of the funeral ceremony. Besides the main characters of the chapters there were also discussed other representatives of this aristocratic family: Prince Janusz junior, Bogusław, his wife Anna Maria, Elżbieta Sapieha, Zofia Dorohostajska. Analyzed texts mainly remained in manuscripts, where they were copied mostly as anonymous ones. It was possible to determine the authorship of some orations and inscriptions on funeral ensings thanks to extensive correspondence relating to funerals, in which there were not only given the names of speakers, but also evaluation of their performance.

The fourth chapter presents Krzysztof Radziwill's speeches delivered at the funerals of relatives, friends and dignitaries. Prince orations were discussed in context of printed sermons commemorating Eustachy Wołłowicz, Albrecht Radziwiłł, Dadzibóg Słuszka, Krzysztof Mikołaj Sapieha. This comparison fulfilled the image of the dead and also allowed to show the differences in expressions of speakers representing different, Catholic and Protestant, confessions. The Prince also had speeches for the royal family, expressing sympathy to orphaned children of Sigismund III Vasa and during the burial of Princess Anna Vasa. His other orations were dedicated to Władysław Dorohostajski, Helena of Kiszka and Fabian Cema.

Krzysztof Radziwill's oratory was highly valued in the seventeenth century, and preserved speeches show the evidence of his large oratorical skills.

Мариола Ярчикова

При похоронах вещи и ритмы. Радзивилловские погребения XVII века

Резюме

В работе рассматривается вопрос творчества, связанного со смертью членов биржанской линии рода Радзивиллов, а также ораторских похоронных речей князя Кшиштофа (1575-1640). Отдельные главы сосредоточивают внимание на лицах, смерть которых оставила более богатую письменную документацию в виде проповедей, речей, эпитафий, завещаний и надгробных надписей.

В первой части представлены князья Кшиштоф «Молния» вместе с его сыновьями Янушем и Кшиштофом. Благодаря сохраненным печатным изданиям XVII века можно не только познакомиться с проповедями и речами, написанными для почтения памяти магнатов, но также воспроизвести детали похорон, прежде всего князя Кшиштофа. Рукописи, в свою очередь, позволяют реконструировать речи и тексты, сопутствующие похоронам Радзивиллов.

В следующей главе, в которой описываются письменные тексты, касающиеся смерти женщин, в центре внимания находятся две жены Радзивиллов – Зофья Слуцкая, а также Катажина из рода Потоцких. Первой из них Саломон Рысинский посвятил несколько скорбных стихотворений на латинском языке, изданных в печати. В рукописном виде осталась неизвестная надгробная речь и стихи Даниэла Наборовского. Память Катажины Потоцкой почтило католическое духовенство в траурных проповедях и в эмблематических образах. Благодаря этим текстам можно, среди прочего, воссоздать архитектуру, подготовленную к церемониям прощания в Вильно.

Литературное обрамление смерти самых младших членов рода – детей Кшиштофа Радзивилла: Миколая, Ежи и Хальшки – это преимущественно латинские эпитафии, стихи, написанные по случаю похорон, а также надгробные речи. Кроме того, сохранились письма с соболезнованиями, а также переписка, описывающая подробности церемонии погребения.

Кроме главных героев отдельных глав говорится также о других представителях магнатской семьи: князе Януше младшем, Богуславе, его жене Анне Марии, Эльжбете Сапеге, Зофье Дорогостайской. Анализированные тексты в своем большинстве были почерпнуты из рукописей, откуда их копировали чаще всего как анонимные. Установление авторов некоторых речей, а также надписей на траурных хоругвях было возможным благодаря богатой переписке, относящейся к похоронам. В письмах указывались не только фамилии ораторов, но также содержалась оценка их выступлений.

В четвертой главе описываются речи Кшиштофа Радзивилла, произнесенные на похоронах родных, друзей, а также государственных деятелей. Торжественные речи князя представлены на фоне проповедей, напечатанных для почтения памяти Евстахия Волловича, Альбрехта Радзивилла, Даджибога Слушко, Кшиштофа Миколая Сапег. Это сопоставление

не только дополнило образ умерших, но и позволило показать разницу высказываний ораторов, представляющих иные (католические и протестантские) вероисповедания. Князь также произносил речи по отношению к королевской семье, выражая соболезнования осиротевшим детям Сигизмунда III Вазы, а также выступая на похоронах принцессы Анны Вазы. Другие торжественные речи князя были посвящены Владиславу Дорогостайскому, Елене из рода Кишек, а также Фабьяну Цеме.

Ораторские способности Кшиштофа Радзивилла высоко оценивались в XVII веке, а дошедшие до наших дней речи свидетельствуют о больших умениях гетмана красиво и убедительно говорить.

Na okładce zamieszczono zdjęcie sarkofagu Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny
z nekropolii Piastów Śląskich na zamku Piastów Śląskich w Brzegu

Redaktor: Olga Nowak
Projekt okładki i stron działowych: Lucjan Dyląg
Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel
Korektor: Mirosława Żłobińska
Skład i łamanie: Marek Zagniński

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336 / ISBN 978-83-226-2122-6 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-312-0 (wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
[e-mail: wydawus@us.edu.pl](mailto:wydawus@us.edu.pl)

Wydanie I. Ark. druk. 17,5 + 2 wklejki. Ark. wyd. 20,5.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 28 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiała
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Mariola Jarczykowa

Przy pogrzebach rzeczy i rytmy Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku

Wykaz ważniejszych błędów dostrzeżonych w druku

Strona	Wiersz		Jest	Powinno być
	od góry	od dołu		
22		1	ks. 31.	ks. 31, s. 47-48.
45		7	1620 roku” w czterdziestym pierwszym roku swego życia.	1620 roku, w czterdziestym pierwszym roku swego życia”.
68		2	Rkps BCz. 439	Rkps BCz. 439 IV
73		15	księgi przysłów	Księgi Przysłów
134	21		Tatarskie	tatarskie
143		2	AGAD, AR, dz. V, 7801	AGAD, AR, dz. V, 7801, List z Birż 12 marca 1617.
178		1	k. 67r, 65v	k. 65v
218		3	E.Ks.Li[tewskiego]	W.Ks.Lit[ewskiego]
236		4	Krzysztofa Radziwiłł	Krzysztofa Radziwiłła
263		7	Artemiza	Artemizja
263		1	Cemówna	Cemówna Anna
265	9		książę sasko-auenburski	książę sasko-lauenburski

Cena 28 zł (+ VAT)

ISSN 0208-6336